

A DUNA–TISZA KÖZE AVAR KORI BETELEPÜLÉSÉNEK PROBLÉMÁI

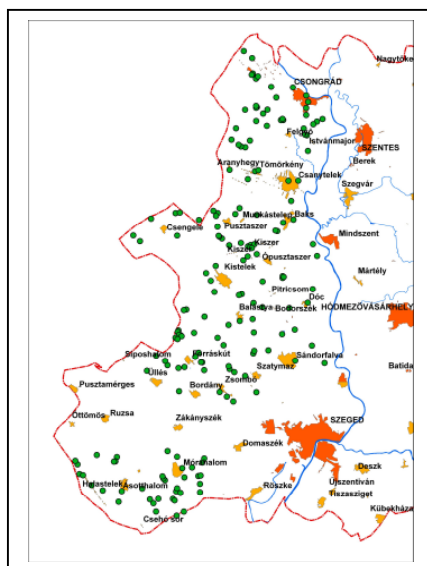
Témavezető: Dr. Madaras László
Nyilvántartási szám: T 043469

A pályázatban a Duna–Tisza köze avar kori sírleleteinek szisztematikusan felgyűjtését, az adatoknak egy bővíthető adatbázisba történő rendezését tűztük magunk elé, valamint két temető (*Hajós-Cifrahegy, Mélykút-Sánc dűlő*) feldolgozását. A kutatási programot 2003–2005 közötti időszakra terveztük azzal, hogy a későbbiekben e kutatás váljék alapjává egy nagyobb lélegzetű disszertáció elkészítésének.

A projekt tervezésekor a téma regionalitása újszerűnek számított, és ma is az, noha a hasonló, regionális monográfiáknak van nemzetközi gyakorlata, mint pl. Németország vagy Ausztria egyes vidékeinek viszonylatában. Bár hazánkban egyes kisebb területek, megyék (pl. Baranya), városok (várostörténeti monográfiák), vagy kisebb tájegységek (pl. Kisalföld) esetében több, hasonló, az avar kor régészeti anyagát áttekintő, rendszerező munka, vagy éppen egyes részjelenségeket, temetkezési rítuselemeket elemző tanulmány ismert, kutatási témánk átfogó jellege miatt máig egyedi. A vizsgálat alá vett terület különössége, hogy túlnyúlik a jelenlegi országhatáron, s ezt a szempontot a kutatás tervezése során nem hagyhattuk figyelmen kívül. Ugyanakkor a Duna–Tisza köze — miként az innen előkerült rangosabb temetkezések jelzik — kiemelkedően fontos szerepet játszott a Kárpát-medence avar kori történetében, itt valószínűsítjük a kagáni székhelyet az avar kor első felében.

A három éves periódusra tervezett munka, melynek során a múzeumokban és helytörténeti gyűjteményekben lévő avar kori emlékanyag nagyobb részét felgyűjtöttük, forrásfeltáró jellegű, alapkutatásnak tekinthető, hiszen ezek nélkül nem írhatunk hiteles településtörténetet.

A Duna–Tisza közéről adatbázisunkban a kutatási időszak végén, 2005. december 31-én 734 avar kori lelőhely adata került rögzítésre: ebből 161 telepnyom/teleprészlet, melynek jelentős részét Csongrád megye topográfiai lelőhelyei teszik ki (a többi megyében átfogó topográfiai munkálatok nem zajlottak, 1. térkép) és 573 temető vagy sírlelet, melyben összesen 5486 sírt ismerünk.



1. kép. Avar kori telepnyomok Csongrád megye Duna–Tisza közti részén

Az adatfelvétel során elsődleges forrásbázisunk az ásatási dokumentációk és egyéb múzeumi iratanyagok, valamint az ADAM és a Kulturális örökségvédelmi Hivatal nyilvántartási rendszere (ÖAP) voltak, a már leközölt lelőhelyek esetében pedig a legteljesebb közlést vettük alapul. Ugyanakkor a publikációk adatait összehasonlítottuk (gyakran visszaellenőriztük), ill. kiegészítettük a dokumentációkban szereplő egyéb adatokkal.

Amint az 1. táblázatból kiderül, a vizsgált területről jelenleg ismert valamennyi lelőhely kb. 90%-át volt lehetőségünk tanulmányozni, a fennmaradó 10%-hoz nem kaptunk betekintési engedélyt. A legproblematisabb a jelenlegi határokon kívüli terület adatainak összegyűjtése volt. Nem sikerült a belgrádi, novi sadi és hódásági múzeumok anyagainak bedolgozása az adatbázisba, mivel nem kaptunk e gyűjteményekbe kutatási engedélyt. Ugyanakkor pl. nagy eredménynek tartjuk, hogy a Szabadkai Városi Múzeum gyűjteményében 420, eddig közöletlen avar sírlelet adatait vettük fel és ebből közel 200 sírleletanyagát fotóztuk le.

A támogatott kutatás keretében egy Access alapú adatbázist építettünk ki, mely tetszőlegesen tovább bővíthető. Az adatokat három táblázatban rögzítettük: 1. *Lelőhelynyilvántartás*: ebbe a táblába a lelőhelyekre vonatkozó alapadatok, irodalmi, adattári hivatkozások, leltári számok, stb. kerültek rögzítésre. 2. *Temetkezési szokások*: a síradatok, a temetés rítusával kapcsolatos megfigyeléseket, az áldozati állatokat, edénymellékleteket foglalja magába ez a táblázat. Felhasználtuk azokat a témánkhöz kapcsolódó új antropológiai adatokat, amelyek az Alföld népességét vizsgáló kutatási projekt munkája során születtek az elmúlt években (Szegedi Egyetem-Antropológiai Tanszék Széchenyi-terv keretében végzett

kutatása, vezető: Dr. Marcsik Antónia, Dr. Szatmáry László), valamint néhány lelőhely állatcsont anyaga feldolgozásának eredményeit is, melyet Dr. Vörös István archeozoológus (Magyar Nemzeti Múzeum) végzett el. Munkájuk során meghatározásra került jónéhány temető feldolgozatlan embertani és állatcsont anyaga. Ehhez az adatsorhoz kapcsoltuk a rendelkezésünkre álló, digitalizált sírfelvételeket is, melyeket digitalizáltunk, szkenneltünk. 3. *Mellékletek:* ebbe a táblázatba a leletek kerültek rögzítésre. Ehhez a szöveges adattáblához csatoltuk a rendelkezésünkre álló, digitalizált tárgyfotókat is. A három táblázat több—a többhöz reláción alapul, melyek összekapcsolása a lelőhely-sírszám, mint elsődleges kulcs alapján történt. Így kombinált lekérdezésekre is lehetőség nyílik segéd-adatlappal.

	Publikált	Publikálatlan	Nem hozzáférhető	Avar kori lelőhelyek száma	A feldolgozott lelőhelyek százalékos aránya
Bács-Kiskun	64	175	19	258	92%
Csongrád	47	158	11	216	95%
Jász-Nagykun-Szolnok	27	22	3	52	94%
Pest	54	47	27	128	79%
Szerbia	31	35	14	80	82%

1. táblázat. Az adatbázisban rögzített, avar kori lelőhelyek eloszlása

Az adatbázis mellett a teljes feldolgozásra számunkra átengedett temetők 1018 sírjának szöveges sírleírását is elkészítettük. A régi ásatások esetében a sírok adatainak felvétele mellett az összesítő temetőterképeket is el kellett készítenünk, mert azok csak igen ritkán voltak egybeszerkesztve. A térképállományok digitális formában készültek el.

Az anyaggyűjtéssel párhuzamosan végeztük az összegyűjtött adatok kronológiai szempontú rendezését, melynél az ADAM-szócikkében szereplő kronológiai besorolást vettük alapul. Az adatok rendezése során elkezdtük kisebb résztémák feldolgozását is, mint pl. a területen előkerült és a kora avar időszakra tehető 106 lelőhely és közel 200 szórvány lelet egy részének áttekintését. A temetkezési szokások rendszerezését és a bács-kiskun megyei kora avar kori leletegyütteseit publikáltuk (Balogh Csilla: *Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseire.* MFMÉ–StudArch VIII (2002) 291–339.). A lelőhelyekről rendelkezésünkre álló adatok alapján a temetkezési szokásokkal kapcsolatban

megállapításainkat a következőkben összegezhetjük: 1. A területen a korszak temetkezései között egyaránt vannak magányos sírok, néhány síros családi temetők és kisebb sírszámú nagycsaládi/nemzetségi temetők. Valamennyi használatát felhagyják a közép avarkor legelején. 2. A síroknál az ÉÉNy–DDK tájolás jellemző. 3. Kizárólagos az aknasírba temetés. 4. A lovastemetkezés nem meghatározó. Előfordul az emberváz bal oldalán, vele párhuzamosan fektetett teljes lóváz eltemetése, a jelképes lovastemetkezés és vannak máglyaleletek is. 5. Az ázsiai eredetű temetkezési szokások, azok kellékei és a temetési viselet már nem alkot szoros egységet, amelyből a szigorú szokásrend felbomlására lehet következtetni. Ennek valószínűleg kronológiai vonatkozása is van. 6. Nem jellemző a halottak túlvilági útjukra csontos hússal való ellátása. Viszont jellemző a sírba helyezett kerámika, ami kivétel nélkül a koponyánál kerül elő. 7. Gyakrabban kerül díszkerámia a sírokba, míg a legrangosabbak fémveretes fa- és nemesfém edényeket kapnak (2. táblázat).

Lelőhely	Durva fazék	Gömbös testű edény	Kiöntőcsöves edény	Kulacs	Amphora	Fém edény	Fa edény fémverettel
Baja-Vaskúti műút 1. sír	•						
Dávod-Rétaljai szőlő sszn.	•						
Fajsz-Garadomb 5. sír	•						
Tiszaalpár-Várdomb 1. sír	•						
Vaskút-Homokbánya 1. sír	•						
Solt 1. sír	•	•					
Szabadszállás szórvány		•					
Bugac-Pusztaháza 1. sír			•				
Fajsz-Garadomb A. sír			•				
Fajsz-Garadomb C. sír			•				
Gátér szórvány			•				
Gátér szórvány			•				
Kiskőrös-Rákóczi u. 49. 1. sír			•				
Gátér szórvány				•			
Kecel szórvány				•			
Kiskőrös-Pohibúj-Mackó dűlő 54/A. sír				•			
Gátér 193. sír	•				•		
Kiskőrös-Pohibúj-Mackó dűlő 56/C. sír					•	••••	••
Kunbábony 1. sír					•	••••	••
Bócsa 1. sír						••••	
Kunpeszér 30. sír						•	•

2. táblázat. A Bács-Kiskun megyei kora avar sírok edényei

A temetkezési szokások köréből külön tanulmányt készítettünk a vizsgált területről összegyűjtött 131 kettős- és többes temetkezésről (Balogh Csilla: *Avar kori kettős- és többes temetkezések a Duna–Tisza közén*. MFMÉ–StudArch 11 (2005) s.a.). Elvégeztük néhány kora avar kori tárgytypus tipokronológiai vizsgálatát (Balogh Csilla: *Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos övveretek tipokronológiája*. MFMÉ–StudArch 10 (2004) 134–259; Balogh Csilla: *Kudyrge-Mezőszilas típusú fülbevaló Mélykútról*. MFMÉ–StudArch 11 (2005) s.a.).

Az anyaggyűjtés és az adatbázis létrehozásán kívül a pályázatban két temető feldolgozását terveztük, melyeknek kéziratát 2005. december 31-vel zártuk le. Az egyik a 650 táján induló és a 8. sz. legvégén felhagyott Hajós-cifrahegyi 169 síros avar temető. A temetkezési szokások sokszínűsége és az átlagosnál gazdagabb leletanyag monografikus feldolgozást eredményezett. A sírok leírását, a temetkezési szokások és a leletanyag elemzését Balogh Csilla készítette, a gyöngyök tipokronológiai vizsgálata Pásztor Adrienn munkája, az antropológiai fejezetet Dr. Marcsik Antónia írta. A temető állatcsont anyagát Dr. Vörös István határozta meg, erről önálló fejezet nem készült.

A másik elemzett temető Mélykút-Sáncdülőben került feltárára. Ez egy 54 síros, teljesen feltárt temető. Használata a 7. század középső harmadára tehető, legfeljebb két generáció temetkezőhelye volt. Mind temetkezési szokásaiban, mind pedig embertani anyagában igen hasonló a Kiskőrös-vágóhídi rangosabb temetőhöz. Leletanyagában is sok szállal kötődik hozzá, de több, a temetőben előforduló tárgytypus Közép-Ázsia felé mutat. A temető feldolgozása egy hosszabb tanulmány formájában készült el.

Összességében elmondhatjuk, hogy 2003–2005 között az OTKA támogatásával elvégeztük a tervezett munkánkat: felgyűjtöttük és adatbázisba rendeztük a Duna–Tisza közén eddig előkerült avar kori lelőhelyek kb. 90%-nak (túlnyomórészt temetők, ill. sírleletek) adatait. Forrásfeltáró alap kutatásra vállalkoztunk, melyet az elemző munka fog követni. Az egyes temetők elemzését kell elvégeznünk ahhoz, hogy kronológiai helyzetüket pontosítsuk, esetleg módosítsuk.

A 2003–2005 KÖZÖTT ELVÉGZETT MUNKA SZÁMSZERŰ ADATAI

1. Adatbázis — 734 lelőhely (161 telep, 573 temető, 5486 sír)
1018 avar sír szöveges leírása (15 ív)
2. Temetőfeldolgozás
 - 2.1. *Hajós-Cifrahegy avar temető* (monográfia)
4 ív sírleírás, 5 ív elemzés, 74 rajzos tábla, 10 fekete-fehér tábla fotótábla, 8 színes fotótábla, 4 elemző térkép
 - 2.2. *Mélykút-Sáncdűlő avar temető* (tanulmány)
2 ív sírleírás, 2 ív elemzés, 28 rajzos tábla, 5 fekete-fehér fotótábla, 3 színes tábla, 4 elemző térkép
3. 6 db tanulmány, cikk a kutatási téma tárgyköréből
4. 2 előadás és 1 poszter a kutatási téma tárgyköréből tudományos konferencián
5. Egyéb avar sírlelet 167 rajzos táblába rendezve
6. 600 fekete-fehér sírfotó (főleg üvegnegatívok) szkennelése, archiválása
7. 6 közöletlen avar temető (Hajós-Cifrahegy, Mélykút-Sáncdűlő, Tatárszentgyörgy-Szabadrétpuszta, Kiskunmajsa-Kökút, Mali Idoš, Kalvarija / Kishegyes (Yu), Madaras) összesítő térképének összeállítása, digitális feldolgozása
7. 2 közöletlen avar telep (Petőfiszállás-Dósa tanya, Kiskunfélegyháza-Pap dűlő) összesítő térképének összeállítása, digitális feldolgozása

A támogatott időszakban elvégzett munkába a témavezetőkön és a résztvevő kutatókon kívül bekapcsolódott kutatók:

Dr. Marcsik Antónia antropológus (Szegedi Tudományegyetem Antropológiai Tanszék)
Pásztor Adrienn régész

Dr. Vörös István archeozoológus (Magyar Nemzeti Múzeum)

Szeged-Szolnok, 2006. február 28.

Dr. Madaras László
témavezető